

osrednji vladi in izvajanja pragmatične politike uspešen tudi pri udejanjanju nekaterih vidikov avtonomije Slovenije. Ob večinskem prepričanju Slovencev in Slovakov, da Jugoslavija in ČSR ne zadovoljujeta njihovih potreb in nacionalnega interesa pa tudi najradikalnejši avtonomisti in kritiki centralizma niso zagovarjali razbitja teh držav. Šele pod Hitlerjevim vplivom so se ob njegovih akcijah za razbitje ČSR pokazale tudi separatistične težnje slovaške politike. Ob sklepu je avtor ugotovil, da so neposredno pred nacistično in fašistično agresijo na Jugoslavijo slovenski meščanski politiki »v iskanju možnih rešitev slovenskega državnopravnega položaja oz. narodnega preživetja« v primeru državnega razpada, ozirali tudi »za slovaškimi vzori in izkušnjami« (str. 159).

Avtor je prvi sistematično preučil in analiziral pisanje slovaškega časopisja o razmerah v Sloveniji med vojnama ter slovenskih časnikov in revij o temeljnih narodno-političnih problemih Slovaške v tem obdobju. Ker se je zavedal, da je medsebojno vrednotenje, ocenjevanje in primerjanje dogajanj odvisno predvsem od narodno-politične in idejne opredelitve uredništev in piscev v domačem okolju, je za celovito podobo smotno izbral politično in literarno časopisje različnih usmeritev. Za tretje poglavje Slovaški politični tisk o Slovencih 1918–1941 (str. 160–212) je analiziral članke iz sedmih slovaških časnikov in revij, za predstavitev slovenskih pogledov na slovaško narodno vprašanje (str. 213–305) pa je uporabil gradivo iz dvajsetih strankinih glasil ter različnih revij političnega in literarnega značaja. Slovaške in slovenske politične stranke so »s podobnimi vatli kot notranjo politiko in razmere v lastni državi« (str. 154) prek političnega tiska merile tudi v jugoslovanski oziroma češkoslovaški državi. Tako sta osrednji glasili katoliškega političnega tabora Slovenec in Slovak izražala medsebojne simpatije in podporo avtonomističnim prizadevanjem na Slovaškem in v Sloveniji ter poročanje in komentiranje izrabila tudi za upravičenost lastnih programov in bojev za udejanjenje avtonomije, na drugi strani pa sta vodilna liberalna lista Jutro in Slovenský dennik z navdušenjem in odobravanjem pisala o delovanju centralističnih in unitarističnih strank v Jugoslaviji in ČSR. Takšno opredeljevanje in njihovo izrabo v notranjepolitičnih spopadih je avtor dobro ilustriral zlasti s podrobnim prikazom poročil in komentarjev ob federalistični Slovenski deklaraciji oziroma punktacijah Slovenske ljudske stranke in avtonomističnem zborovanju v Nitri leta 1933. Medtem ko za pisanje političnega časopisja »lahko govorimo kar o zrcalni sliki medsebojne percepcije« (str. 6), pa članki v nekaterih revijah kažejo bolj objektivno in celovito podobo razmer na Slovaškem in v Sloveniji. Najbolj tehtne prispevke je avtor tudi obsežneje navedel. Prek časopisnih virov je osvetlil zlasti problematiko centralizma in unitarizma ter avtonomije in narodne samobitnosti, torej temeljnih problemov svoje obravnave zgodovinske usode Slovencev in Slovakov med vojnama, v ustreznem širšem okviru odnosov med Jugoslavijo in ČSR.

Glede na to, da je avtor že v obsežnem sintetičnem povzetku ob koncu osrednjega drugega poglavja prikazal pogloblitve podobnosti in razlike v reševanju slovenskega in slovaškega narodnega vprašanja med vojnama, je v krajšem zaključku posebej poudaril, da so bili slovenski in slovaški bralci med vojnama dobro seznanjeni s političnim, družbenim, gospodarskim, socialnim in kulturnim dogajanjem na Slovaškem oziroma v Sloveniji. Za slovensko-slovaško sodelovanje je ugotovil, da je bilo predvsem v domeni katoliškega tabora obeh narodov. Med »zbliževalci slovenstva in slovaštva« (str. 309) je med slovenskimi osebnostmi posebej poudaril izjemno vlogo Viktorja Smoleja. Znanstveno-kritični aparat, ki obsega okoli 1100 enot, seznam uporabljenih virov, med katerimi prevladuje slovensko in slovaško časopisje, ter literature, kažeta bogato dokumentiranost monografije, v kateri so dragoceni tudi sintetični povzetki v slovaškem, nemškem in angleškem jeziku.

Dr. Tone Kregar je z zgodovinsko osvetlitvijo in primerjalno analizo vseh temeljnih podobnosti in razlik v reševanju slovenskega in slovaškega narodnega vprašanja v okviru Jugoslavije in ČSR med vojnama ter usode Slovencev in Slovakov v Habsburški monarhiji zlasti po letu 1848 obogatil poznavanje te pomembne problematike, delo pa sodi med redke primerjalne študije o vpetosti slovenskega razvoja v širši srednjeevropski prostor in je v tem pogledu razširila spoznavni okvir slovenskega zgodovinopisja.

M i r o s l a v S t i p l o v š e k

Estonia 1940–1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Ur. Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn : Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity, 2006. 1337 strani s prilogami.

Knjigo je pripravila *Estonska mednarodna komisija za raziskavo zločinov proti človeštvu*. Tej komisiji predseduje Max Jakobson, po rodu Jud, rojen leta 1923 v karelijskem mestu Viipuri, danes delu Rusije. Bil je dolgoletni finski diplomat, med drugim je zagovarjal finsko nevtralnopolitiko med hladno vojno in bil leta 1971 celo kandidat za generalnega sekretarja Združenih narodov. Napisal je več knjig s področja novejših finske zgodovine in političnih odnosov. Na mesto predsednika Estonske mednarodne komisije za raziskavo zločinov proti človeštvu, ki se ukvarja z obdobjem tako sovjetske kot nemške okupacije, ga je leta 1998 imenoval estonski predsednik Lennart Meri. Zanimivo je, da med člani komisije ni estonskih državljanov.

Mednarodna komisija pripravlja tudi izdajo drugega dela poročila za obdobje 1945–1991. Knjiga, o kateri tu poročamo, je bila v strokovni javnosti sprejeta z velikim zanimanjem.

Na predvečer začetka druge svetovne vojne, po podpisu pakta Ribbentrop-Molotov (23. avgust 1939), je bila Estonija dodeljena sovjetski interesni sferi. Sovjetska zveza je kmalu začela udeležati svoje koncesije na Baltiku, posebej so se razmere zaostrele pozimi 1939/40, to je v času sovjetskega napada na Finsko. Pritiski na malo Estonijo so se stopnjevali vso pomlad 1940, začeli so se z zahtevami po sovjetski uporabi estonskih vojaških pristanišč in letališč, končali pa s sovjetsko okupacijo sredi junija 1940. Oblast v Estoniji je tako dejansko prevzel sovjetski posebni komisar Andrej Ždanov (formalno komunistična marionetna vlada Johannesa Varesa), sovjetski agenti v Talinu pa so »poskrbeli« za zrežirane delavske demonstracije. Sredi julija 1940 so bile organizirane »volitve« v estonski parlament, sovjetska oblast je onemogočila nastop opoziciji in tako je na volitvah zmagala edina dovoljena stranka – »Estonska zveza delovnega ljudstva« oz. komunisti. Proces sovjetizacije se je bližal koncu, piko na i je pomenila aneksija Estonije, ki je bila po odločitvi Vrhovnega sovjeta 6. avgusta 1940 vključena v Sovjetsko zvezo. Takoj se je začelo preganjanje borcev za neodvisnost Estonije in vseh drugače mislečih, predvsem nekdanjih nosilcev predsovjetske oblasti. Veliko jih je kar izginilo, med njimi 10 najvišjih predstavnikov države in 68 članov zadnjega demokratičnega parlamenta. Rešil se je en sam visok predstavnik države in 28 parlamentarcev, ki so pobegnili na zahod.

Začele so se tudi deportacije »nevarnih elementov«, ki so jih nove sovjetske oblasti pošiljale predvsem v Sibirijo; v bistvu se ravnanje Sovjetov v Estoniji ni razlikovalo od postopanja v drugih dveh baltskih državah (Litva, Latvija). Nasilje sovjetskih oblasti ni prenehalo z nemškim napadom na Sovjetsko zvezo (22. junij 1941) in se je v prvih tednih vojne le še stopnjevalo.

Nemci so Estonijo zasedli večinoma v avgustu 1941, le posamezne sovjetske enote so vztrajale na otokih do septembra oz. oktobra 1941. Pred umikom je sovjetska vojska izvedla nasilno mobilizacijo okrog 35.000 estonskih vojakov ter jih odpeljala v notranjost države. Ne preseneča dejstvo, da je večina prebivalstva s simpatijami, če ne z navdušenjem, sprejela nemško vkorakanje. To kaže tudi podatek, da je 20.000 estonskih vojakov-prostovoljcev služilo v nemških oboroženih silah med drugo svetovno vojno.

Sicer se je tudi po nemški okupaciji nasilje nadaljevalo, vendar ga prebivalstvo ni občutilo v tolikšni meri kot med prvo sovjetsko okupacijo. Pod nemškim udarom so se znašli predvsem komunisti in njihovi simpatizerji ter Judje in Romi, ki pa jih v primerjavi z ostalima dvema baltskima državama ni bilo veliko. V treh letih nemške okupacije je v Estoniji umrlo okrog 7.800 Estoncev, od tega 929 Judov in 243 Romov. Sicer pa je med leti 1940–1944 umrlo okrog 32.000 Estoncev. Ta številka upošteva vse kategorije; od borcev, internirancev, izgnancev do prostovoljcev v raznih armadah.

Sredi septembra 1944 se je nemška vojska umaknila iz Estonije in začela se je t.i. druga sovjetska okupacija. Poskus ustanovitve parlamentarne demokratične republike Estonije so naglo napredujoče sovjetske enote v kali zatrle. Demokratične voditelje so Sovjeti pomorili ali pa so se rešili z begom v tujino, večinoma na Švedsko. Začelo se je kruto obdobje za zagovornike estonske neodvisnosti, rusifikacija je bila na pohodu. Če so še leta 1944 Estonci predstavljali 88–90% prebivalstva v Estoniji, se je njihovo število do leta 1989 zmanjšalo na 61,5%. V teh letih se je v Estonijo priselilo skoraj pol milijona prebivalcev iz notranjosti Sovjetske zveze.

Knjiga je v grobem razdeljena na dva dela; prvi del obravnava prvo obdobje sovjetske okupacije Estonije v letih 1940–41, drugi del pa obdobje nemške okupacije v letih 1941–1944. Večjih vsebinskih poglavij v knjigi pa je pet (1. Sovjetska okupacija 1940–1941, 2. Estonija med »dvema ognjema« v letu 1941, 3. Nemška okupacija 1941–1944, 4. Estonske vojaške enote v sovjetskih in nemških oboroženih silah, 5. Estonija med »dvema ognjema« v letu 1944 in poskusi obnovitve neodvisnosti Estonije v letu 1944). Na koncu obsežne knjige sledi še poglavje z bibliografijo, razlago gesel in zemljevidi.

V prvem poglavju različni estonski avtorji obravnavajo sovjetsko okupacijo Estonije v letih 1940–41. Pregled začenjajo s samim prihodom sovjetskih oboroženih sil na estonsko ozemlje konec leta 1939, ko si je Sovjetska zveza na estonskem ozemlju začela postavljati svoje vojaške baze. Na začetku je prikazana preselitev nemške manjšine iz Estonije v Tretji rajh v letih 1939–1941, kratek oris estonskih vlad, parlamenta in vodstva države v letih 1934–1940. Natančneje je predstavljeno dogajanje 21. junija 1940, ko je prišlo v Estoniji do preobrata in so komunisti s sovjetsko pomočjo zrušili dotedanje vodstvo estonske države. Predstavljeni so člani marionetne (komunistične) vlade Johannesa Varesa in vloga estonske Komunistične partije poleti 1940. Poglavje posebej obdela volitve v estonski parlament (Riigivolikogu) 14. in 15. julija 1940, s katerimi so komunisti tudi formalno prišli na oblast, prikazana je sestava prvega estonskega parlamenta ESSR (t.i. komunističnega parlamenta), razpustitev dotedanjih estonskih institucij in odpustanje državnih uslužbencev. Sledi opis reorganizacije policijskega in sodnega sistema ter ustanovitve »Ljudske domovinske garde«, nadalje razpustitev estonske »Obrambne lige«, razpustitev estonske armade in vojaških struktur. Prikazan je začetek sovjetizacije gospodarstva ter poljedelstva, razpustitev strokovnih zbornic, reorganizacija delavskih združenj in drugih organizacij, sovjetizacija vzgoje, izobraževanja in tiska. Podrobneje so opisani začetki odporiškega gibanja v prvi fazi zasedbe Estonije, mednarodno pravna kontinuiteta Republike Estonije in politika »nepriznavanja« priključitve k SZ ter visoki predstavniki SZ v Estoniji poleti 1940. Sledijo pregled sklepov in odločitev sovjetskega partijskega politbiroja glede Estonije v letih 1940/41 ter Vrhovnega sovjeta Estonske SSR in njegovega prezidija v letih 1940/41. Podan je pregled sovjetizacije lokalnih oblasti, usoda estonske obmejne straže v letih 1940/41, sovjetizacija estonskega sodnega sistema, delovanje Estonskega ljudskega komisariata za mednarodne odnose in državne varnostne institucije (Estonski ljudski komisariat za državno varnost). Posebej je opisana politična represija v poletju 1940, ki vključuje tudi prikaz usode 14 posameznikov, ki so bili aretirani v Estoniji 1940/41. Podrobno je najprej obdelan 58. člen kazenskega zakonika Ruske sovjetske socialistične republike, po katerem so sodili političnim prestopnikom tudi v Estoniji. V nadaljevanju pa je prikazana usoda na smrt obsojenih in ustreljenih oz. na osnovi sodb raznih vojaških sodišč NKVD-ja v Estoniji usmrčenih oseb v letih 1940/41. Obravnavajo tudi primere izvensodnih pobojev. Po ocenah je bilo od junija do novembra 1941 v Estoniji s strani NKVD-ja okrog 2.000 izvensodno pobitih oseb. Poglavje se zaključuje z deportacijo 14. junija 1941. Prikazane so operativna navodila deportacije vseh protisovjetskih elementov iz Litve, Latvije in Estonije. Nadalje je predstavljena sama direktiva o tem, natančnejši prikaz odredbe za deportacijo estonske družine Uluots in navodila vodstva oddelka NKVD za pošiljanje pripornikov na območja izven baltskih držav. Obdelana je tudi usoda posameznikov, ki so bili člani estonskih vlad od pridobitve samostojnosti leta 1918 do prve sovjetske okupacije leta 1940.

V drugem poglavju se srečamo z Estonijo med »dvema ognjema« leta 1941, to je v času prve sovjetske okupacije in ob napadu na Sovjetsko zvezo. Opisana je mobilizacija v Rdečo armado v Estoniji leta 1941, evakuacija leta 1941 v notranjost SZ, uničevalni bataljoni v Estoniji leta 1941 (gre za predstavitev podatkov o vodstvu »uničevalnih bataljonov« in »delavskih regimentov«), organizacija obrambe v zalednem območju 8. sovjetske armade. Prikazana je tudi odločba pooblaščenca komandanta zalednega območja 8. armade polkovnika Golovkina z dne 15. julija 1941, odlikovanje borcev, poveljnikov in političnih delavcev uničevalnih bataljonov Ljudskega komisarijata za notranje zadeve Estonske SSR (Odločba prezidija Vrhovnega sovjeta Estonske SSR z dne 16. avgusta 1941). Poglavje se zaključuje s prikazom »gozdnih bratov« oz. protisovjetskega partizanskega gibanja v »poletni vojni«, to je razmere v Estoniji od junija do oktobra 1941.

Tretje poglavje je posvečeno nemški okupaciji v letih 1941–44. V uvodu opisuje delovanje nemške civilne uprave: Estonija je sodila skupaj z ostalima dvema baltskima državama in Belorusijo v posebno okupacijsko območje »Ostland«. Sledi prikaz estonske samouprave v tem času. V primerjavi z nemško okupacijo Slovenije so imeli Estonci več avtonomije in bi lahko stopnjo njihove avtonomije primerjali s položajem v nekdanji Ljubljanski pokrajini po nemškem vkorakanju septembra 1943. Obdelan je še sodni sistem v Estoniji v letih 1941–44, delovanje nemških policijskih institucij, delovanje nemške varnostne policije, estonski policijski stražniki (milica) in tajna služba Wehrmachta v Estoniji 1941–44. Posebna pozornost je namenjena javnemu mnenju v zasedeni Estoniji v obdobju nemške okupacije. Sprva je šlo za olajšanje zaradi nemške zasedbe, razmišljanja o priključitvi k Finski, odkopavanja sovjetskih množičnih grobišč. Objavljen je popis estonskih državljanov, ki so bili pobiti ali odpeljani v internacijo

oz. zapore v letih 1941–44. Posebno poglavje je namenjeno preganjanju estonskih Judov v lokalnih vojaških zaporih v letu 1941–42, opisano je iztrebljanje čeških in nemških Judov v Estoniji 1942–43 in prisotnost francoskih Judov v talinskem centralnem zaporu leta 1944. Prikazan je tudi pregled sovjetskih raziskav glede pobojev v Estoniji v času nemške okupacije 1941–44, obdelana so zaporniška taborišča v tem času. Navedeni so kraji, kjer so bili zapori pod nadzorom Gestapa, posebej pa še koncentracijsko taborišče v Tartuju in koncentracijsko taborišče v Vaivari leta 1943–44. Poglavje se zaključuje s sovjetskimi vojnimi ujetniki v Estoniji pod nemško okupacijo.

Četrti del obravnava estonske vojaške enote v sovjetskih in nemških oboroženih silah. Najprej izvemo o preoblikovanju estonske armade v prostovoljne strelske korpuse Rdeče armade, vključena je tudi usoda aktivnih estonskih generalov ter struktura in lokacija enot 22. estonskega prostovoljnega korpusa Rdeče armade v letih 1940–41. Sledi pregled formiranja več estonskih prostovoljnih enot; med njimi »estonskih domobrancev« (Omakaitse – Home Gard) za vzdrževanje reda in ohranjanje varnosti, preprečevanje sabotaž in boj proti komunizmu ter za dvigovanje nacionalne zavesti. Pripadniki teh enot so pred vojno pripadali bodisi estonski obrambni ligi bodisi estonski armadi. Delovali so v okviru nemške armadne skupine Sever. Pod nemškim vrhovnim poveljstvom jim je bila zaupana tudi naloga braniti estonsko obalo. Podrobno spoznamo tudi formiranje in delovanje estonskih bataljonov v okviru Rdeče armade in Wehrmachta ter enot Waffen-SS. Poglavje se zaključuje s pregledom estonskih vojnih ujetnikov v okviru nemškega Wehrmachta po drugi svetovni vojni.

Peto poglavje opisuje razmere v Estoniji proti koncu vojne. Podrobno je predstavljeno ponovno vojaško zavzetje Estonije s strani Sovjetske zveze, boj estonskih prostovoljcev proti prodirajoči Rdeči armadi in pustošenje Estonije. V čas nemškega umika iz estonskega ozemlja tik pred prihodom sovjetskih sil leta 1944 sodi tudi prizadevanje vlade Otta Tiefa za ponovno pridobitev estonske neodvisnosti. Posebej bi izpostavili članek, ki je posvečen tudi obravnavi mednarodnega statusa Estonije v letih 1941–44. Poglavje se zaključuje z obravnavo repatriacije beguncev in deportiranih oseb v Estonsko SSR med letoma 1944–1955.

Pričujoča knjiga je sad dolgoletnega sistematičnega dela pri obravnavanju polpretekle zgodovine, ki smo mu v baltskih državah priča že vse od ponovne pridobitve njihove samostojnosti leta 1991. Njihovo delo žene naprej želja malih narodov na evropskem obrobju, ki si želijo preživeti in napredovati, tudi pri spoznavanju bolj temnih senc lastne preteklosti.

D a m j a n H a n č i č , R e n a t o P o d b e r s i č

Kevin V e n n e m a n n, Mara Kogoj. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2007. 218 strani.

Tridesetletni nemški avtor Kevin Vennemann je maja 2007 pri založbi Suhrkamp izdal svoj drugi roman, ki ga posveča slovenski manjšini na Koroškem. V delu obravnava zločin iz aprila 1945, krivce za pokol ter trdovratnost velikonemške in nacistične miselnosti na avstrijskem Koroškem.

Vennemann se je rodil leta 1977 v kraju Dorsten/Lippe v Vestfaliji. V Kölnu, Berlinu in na Dunaju je študiral germanistiko, anglistiko, judaistiko in zgodovino. Živi izmenično na Dunaju in Berlinu. Mladi avtor je leta 2003 prejel nagrado mesta Dunaja in društva Exil, leta 2004 pa nagrado Celovškega literarnega krožka ter štipendiji za bivanje na otoku Hombroich in v Sloveniji. Literarno delovanje je začel z pripovedmi, ki sta jim sledila romana *Nahe Jedenew* (2005) in *Mara Kogoj*. Oba romana zajemata tematiko iz druge svetovne vojne in odkrivata nemško blodnjo o veliki nemški državi, v kateri ni prostora za življenje manjšin, kot so npr. Židje in tudi koroški Slovenci.

Tematika prvega romana *Nahe Jedenew* se nanaša na židovski pogrom, ki ga opazujeta židovski deklici, skriti v krošnji drevesa. Nemški vojaki in poljski kmetje ropajo in požigajo v vasi, odpeljejo njune starše, ubijejo sestre in brate in na koncu odkrijejo tudi obe deklici. Pogrom je podan z vidika otroškega sveta, ki doživi nasilje v svoji najbližni okolici, ne da bi razumel vzroke in posledice. Inspiracijo za to delo je dobil v pokolu Židov, ki se je zgodil v poljskem kraju Jedwabne 10. maja 1944.

V romanu *Mara Kogoj* se Vennemann ukvarja s skrajnim robom nemškega jezikovnega prostora – s Koroško. Avtor daje svoj glas diskriminiranim koroškim Slovencem in jih skuša odtegniti pozabi. Roman obravnava preteklo zgodovino in sedanjo politično situacijo, ko se mora slovenska manjšina